

ДЖЕРЕЛА

1. Клим'юк Ю. Притча / Ю. Клим'юк // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці : Золоті литаври, 2001. — С. 444–446.
2. Клим'юк Ю. Притчевість / Ю. Клим'юк // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці : Золоті литаври, 2001. — С. 446–447.
3. Кобилянська О. Ниоба // Твори: у 3 т. / Ольга Кобилянська. — К. : Держ. вид-во худож. літ., 1956. — Т. 2. — С. 259–371.
4. Теория литературы : учебное пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений: в 2 т. / [под ред. Н.Д. Тмарченко]. — Т. I : Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика / Н.Д. Тмарченко, В.И. Тюпа, С.Н. Бройтман. — М. : Издательский центр «Академия», 2004. — 512 с.
5. Ярхо В.Н. Ниоба / В.Н. Ярхо // Мифы народов мира: энциклопедия в 2 т. / гл. ред. С.А. Токарев. — М. : Сов. энциклопедия, 1992. — Т. 2. — С. 401.

В статье рассматриваются особенности жанра повести «Ниоба». Исследуется влияние притчевой структуры на жанровые параметры произведения. Внимание сосредоточено на характеристике сюжета, типе рассказывания, мифопоэтике. Проанализировано проблематику повести в свете притчевых признаков произведения.

Ключевые слова: жанр, притча, повесть, проблематика, сюжет.

The article examines peculiarities of the genre of the novel "Nioba". It investigates influence of the parable structure on the genre settings of works. A special attention is paid to the characteristics of the plot, types of storytelling, mythopoetics. It analyzes the problems of the novel according to parable features of the work.

Key words: genre, parable, novel, problems, plot.

УДК 82(477)«18»(092)

Вікторія Колкутіна

ПОРІВНЯЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ Д. ДОНЦОВА-КРИТИКА КРИЗЬ ПРИЗМУ КАТЕГОРІЇ ІРОНІЧНОГО

Об'єктом характеристики у статті стали порівняльні дослідження Д. Донцова-літературного критика, який у своїх студіях дослідив концепцію романтичної іронії у вигляді інтегральної частини творів М. Гоголя, І. Котляревського, Т. Шевченка, Марка Черемшини, В. Стефаніка як вияву їх світобачення і світорозуміння, як підґрунтя цілих світоглядних систем. З'ясовано, що критична рефлексія Д. Донцова своєрідна — це свого роду ідеологія, виражена у художніх формах і образах.

Ключові слова: категорія іронічного, літературні студії, компаративні дослідження.

Світогляд Д. Донцова-романтика формувався на переконанні, що кожен народ наділений силою духу, вкладеного в нього Богом. Критик проаналізував найзнаковіші твори І. Котляревського, М. Гоголя, Т. Шевченка, О. Стороженка різних років написання і визнав, що їх незмінною рисою виступає іронія. Це естетично-філософська категорія, що дає можливість письменнику звільнитися від «канонізованої народницької філософії» [7, 192], від «фальшивого

уявлення зовнішнього світу» [7, 192]. На переконання Д. Донцова, іронія несе у собі утопічний компонент — як засіб критичної оцінки реальності, спосіб моделювання або освоєння майбутнього, продукує утопізм як тип свідомості, що розширює свої можливості у «перехідний час», коли суспільство перебуває у стані руйнації старої соціальної системи.

Попри наявність ґрунтовних праць [9] про творчість «вічного будителя нації» [1], дослідники

його публіцистичної спадщини цілісно висвітлюють донцовську доктрину на різних етапах його ідеологічної еволюції, розкривають естетику і поетику вісниківського неоромантизму. Ймовірно, враховуючи вкрай суб'єктивний пафос літературно-публіцистичних студій Д. Донцова, його методологічний інструментарій та порівняльні дослідження вповні не розглядалися сучасним літературознавством.

Відтоді, актуальність нашої статті визначається недостатністю вивчення порівняльних судій Д. Донцова-літературного критика крізь призму категорії іронічного. У поєднанні цього аспекту полягає **мета** нашої статті.

В основу донцовської утопії покладена глобальна переоцінка цінностей, спрямована на їх деканонізацію, десакралізацію, адогматизацію, близька до іронії як принципу художньої інтерпретації світу, їхньої взаємодії як форм художнього мислення і пізнання світу. Критик створив власну концепцію романтичної іронії як інтегральну частину творів М. Гоголя, І. Котляревського, Т. Шевченка, Марка Черемшини, В. Стефаника, як вияв їх світобачення і світорозуміння, як підґрунтя цілих світоглядних систем. У розкритті змісту українського світу ці письменники активно використовували її можливості.

Дослідження критика супроводжувалося компаративними порівняннями із романами «Розгром» Е. Золя, новелістикою К. Гамсуна та Е.А. По: «Подібну тему обробляє в одній новеліці Гамсун, але в стилі несамовитих історій Е. По [...]. Трохи зближена тема зчеплена і в Некрасова «Зельоний шум», але там напруження героя (що теж «топився з жалю») знаходить вихід у святочно-поважнім ліричним унесенню під впливом «зеленого шуму» весни [...]. В Черемшини — лише легка усмішка внаслідок диспропорції між широким жестом і дрібним, а навіть зовсім противним осягненням» [7, 194]. Повніше і всебічно Д. Донцов дослідив іронію у гранично згорнутому, редукованому вигляді: у мові, інтонаціях, міміці, жестах персонажів.

Дослідник трактував широку амплітуду «почуття іронії» [7, 193]: власне іронію, автоіронію, «легкий відтінок комізму» [7, 193], щирю, «стару іронію українського козака» [7, 195], іронію-усмішку [7, 194], «з'їдливий сарказм» [7, 198], м'яку, витончену, майже делікатну, або, навпаки, грубу, трагічну іронію тощо. Такі різновиди іронії є ніби її крайніми полюсами, що найкраще репрезентують об'єктивний і суб'єктивний характер. Цей різноманітний спектр дозволяє виділити у світогляді та творчості українських письменників піднесене і нище, духовне і бездуховне, прагматично-інструментальне і безкорисливо-життєве. Наприклад, критик наголошував, що, як і В. Стефанік, Марко Черемшина обирає наскрізною темою творчості село («Марко Черемшина»).

Позбавлені ідеалізації та песимістичного звучання, сільські новели Марка Черемшини є яскравим виявом «іронічного імпресіонізму» з використанням елементів авторської іронії, яка й надає йому художньої неповторності: «се немов провідна мелодія, що спершу зрідка й несміливо, чим даліше з'являється частіше, щоб остаточно стати віссю, хребтом цілої Черемшинової творчості. Се і є власне його *maniere d'être*» [7, 192]. Оці «шпилі автоіронії» [7, 192], які формують світогляд письменника, його «спосіб бути» Д. Донцов знаходить в автобіографічних спогадах, у новелістиці письменника, зокрема, у «Карбах», у «Святому Миколаї у гарті», в оповіданнях «Лік», «Основини». Поєднання трагічного і комічного («війна війною, але посміятися можна — і з жандарма, і з жовнириків, що «цурікали» перед ворогом» [7, 195]), для Марка Черемшини є спосіб «бути» і, водночас, це літературно-філософська манера, можливість втручатися в людське життя, активно його змінювати.

Авторська іронія — одна із найголовніших проявів мислення прозаїка. Відкидаючи усталений на той час погляд «старого народництва або й нового “радянського” реалізму» [7, 193] на виникнення комічного у Черемшини («Святий Миколай у гарті»), критик наголошує на «виразній іронічній нотці» [7, 193], що не тільки бринить упродовж усієї новели, виступає доцільною відправною точкою розуміння авторського замислу, а й породжує композиційну складову — трагікомічну розв'язку, «коли Василько й Петрик з протягнутими до молитви руками там, де все висів образ святого, побачили голу стіну: до арешту помандрував святий Микола» [7, 193]. Тут іронія мислиться чимось таким, що підважує традицію, відмежує нове від застарілого, увиразнює новаторство Марка Черемшини, стаючи складовою його утопічної свідомості. Авторська іронія, доповнена м'яким гумором, зумовлює одночасно серйозне і жартівливе ставлення до обраного об'єкта. З одного боку, «в діалозі між батьком і сином, що на гвалт ховають убоге манаття перед “здиркутом”» [7, 193] відчувається серйозність і трагізм становища, а з іншого, особливо з позиції Марка Черемшини-спостерігача, — спостерігається більш локальний, невимушений гумор, викликаний «дрібною [...], безладною, наївною», але «страшно поважливою людською метушиною» [7, 193]. Автор «Карбів», використовуючи трагічну іронію, змальовуючи персонажів лише як об'єкти, а не суб'єкти іронізування, утверджує думку про постійну двозначність, трагікомічність, що характеризує буття людини у світі.

Різні вияви іронічного в новелістиці Марка Черемшини Д. Донцов інтерпретує комплексно, безпосередньо чи опосередковано, через контекст. У його літературній рефлексії іронія реалізується

через взаємодію з іншими сегментами: з психологічним малюнком, із співчуттям до героя, із драматизмом та трагізмом, пов'язаними з жахом та хаосом війни: «Ось «Козак» (вже війна!) такий добрий до газди, усім з ним ділиться, що життя б за нього віддати мало. Аж раптом — зникає з газдовою жінкою у світ за очі... Драма? Ні, психологічний малюнок і легкий сміх над простодушним бідаком, що так гупо на гладкій дорозі спіткнувся» [7, 194].

Природа іронічного виявляється у контрастних двопланових висловлюваннях, значення яких стає зрозумілим з контексту, в основі якого «диспропорція» [7, 196] між «гордим задумом і марними ефектами» [7, 196], дріб'язковим і смішним, душевною, внутрішньою «рівновагою і афірмацією життя» [7, 196], комічною побутовою ситуацією і жорстокістю війни, «екстазом боротьби і примиренням із життям» [7, 199]. Єднання цих протилежних компонентів, цей синтез продукує «закоренілий» [7, 201], «непоборний оптимізм життя» [7, 200], що сповідує Марко Черемшина, його «уперте прагнення» [7, 201] жити.

У своїх коротких, але надзвичайно виразних творах Марко Черемшина органічно «дозував» прояви іронічного. Це зумовлено стислою формою, лаконізмом його новел. Вони увиразнювали елемент емоційної оцінки дійсності. Завдяки поетиці приховуваного, недомовленого, іронічне слово часто піднімається над своїм буквальним, словниковим значенням і народжується нова — сатирична, саркастична, інвективна — виразність слова. Таке слово оприявлює прозаїка як «іронізуючого джентльмена» [7, 196]. За страшних соціально-побутових умов на селі (війна, розпука, коли «біль криком кричав» [7, 197]) іронія зникає, і тоді «ставав «усміх усмішкою, що замерзає і морозить життя» [7, 197]. Д. Донцов відтворює непростий процес формування світоглядної еволюції митця: «Се вже другий Черемшина!» [7, 198]. З'являється з'їдливий сарказм новеліста «над тими, хто бездумно, мов худоба, давав себе вести на заріз» [7, 198]. Цей сарказм робить незнищенним «патос життя» [7, 199], «який підглядів поет під безмарним небом своєї декамеронівської Гуцулії» [7, 199]. Сатиричний сміх, викликаний іронічним підходом до життя («Карби») або «комічними ситуаціями Дон Кіхота» [7, 196], зумовлений характером відтворюваного у новелах життєвого матеріалу, викривав далеку від екзальтованої романтики провінційну українську дійсність: «Тлом йому послужило село, близьке й знайоме, але темою — взагалі людський біль, терпіння, пекло життя, безвиглядна трагедія тих, які родяться, щоби вмерти...» [7, 191]. Так формувалося уявлення про життя як боротьбу, імпульсом до «підриву»: «з застиглим криком, з силоміць затуленими устами — з одною думкою: не дати себе зломити тиранії зовнішнього

світу, не дозволити йому собі сльози витиснути, ані йому криком сатисфакцію зробити, не узнати сили долі над собою!» [7, 198].

Романтична іронія [8] у літературно-критичній спадщині Д. Донцова є однією з форм пізнання характеру персонажа і світогляду письменника, важливим художньо-формальним засобом осягнення суті індивідуальності прозаїка («Марко Черемшина», «Правда козацька у Гоголя», «Тип запорожця у О. Стороженка», «Провідна верства козацька у І. Котляревського», «Козак із мільона свинопасів»), засобом подвоєння світу, завуальованою увагою до української історії й етносу, критикою політики царизму та викриття соціального зла. Д. Донцов вперше дослідив суцільно і комплексно її прояви у художній творчості, масштабно репрезентованій «героїчною добою в годину занепаду нації» [7, 347], «великими духовними вартостями» [7, 347], «інтуїцією генія» [7, 347], «ідеалом провідника» [7, 352], «мандрівним духом лицаря, що гонить світами за своїм ідеалом, своєю химерою, фантомом» [7, 353]. Особливого сенсу побутовав культ несвідомого, дорефлексивного, ірраціонального.

Природа іронічного в рецепції Д. Донцова пов'язана зі «сміховою культурою» середньовіччя, де ключовим поняттям був карнавал. Сміх оголював правду, увиразнював вади суспільства, пов'язувався із роздвоєнням світу, що спостеріг М. Бахтін, доводячи, що карнавальна культура виражала «сміховий аспект світу» [2; 3; 4], поряд з його офіційним аспектом. Іронічне у системі естетичних поглядів Д. Донцова функціонує як опозиція до панівної, офіційної культури, як засіб руйнування «нового «радянського» реалізму» [7, 193], «старого і нового (комуністичного) «москвобесія» на Україні» [7, 247].

Романтична іронія пов'язана з таким самобутнім явищем в українській історії, як Запорозька Січ, з героїкою «несмертельних типів січовиків» [7, 370], «джентельменів нації», «втілення найкращих національних прикмет, предмет пошани і подиву для своїх і нейтральних чужинців, предмет ненависті для займанців, а для маси — зразок, який старались наслідувати» [7, 331]. Крізь призму художніх творів Січ поставала як соціальне утворення, що об'єднує вільних козаків-богатирів, оспіваних в оповіданнях, легендах і народних переказах «людей-велетів» [7, 341]. Цей поетичний феномен увиразнив характер українських героїв і воївників, підкреслив їх романтичну «одчайдушність, відвагу, героїзм, релігійність, нахил до буйного розгулу, до медитації, до сарказму, до речей великих» [7, 358].

Будучи специфічним виявом романтичного суб'єктивізму, сміх та іронія розкріпачували свідомість, сприяли скиданню ідолів із п'єдесталів, утвердженню ідеалу в утопічному оновленому суспільстві — вільної особистості.

Д. Донцов-романтик, аналізуючи різні прояви романтичної іронії, прагнув її ж засобами обстоювати повноцінну індивідуальність за умов нівелювання національної дійсності, переважно перехідного часу (Т. Шевченко, О. Стороженко), «коли народжувалася інша доба, в якій на Україні, як і в цілій імперії царів, — на всіх языках все мовчало», коли націю українську — ще недавню націю козацьку — спихали до значіння однієї, нижчої, верстви або племені чужої, переможної, нації» [7, 330].

Поняття іронії зумовлено дотепом і жартом як «вибухом схованого духа» (Ф. Шлегель), виразником життєдіяльності та життєздатності духа. Це розсудкове мислення, що має логічну суперечність і виступає показником і складовою еволюції (чи деградації) письменника: «Від кульгикаючого реалізму перших новел — до свійського імпресіонізму останніх; від невиразної еротики («Зарікайся мід») до яскравої й зрілої, від сумовитого нерішучого до невблаганного драматизму, від несмілої іронії до картаючого сарказму й «замерзлого сміху», від «муравлиного» патосу активного («Писанка») — ось діяпазони таланту Черемшини, який так несподівано зломилася смерть і який міг би дати нам ще великі і несподівані звороти» [7, 207]. Критик якнайкраще передає невольний перехід жарту в серйозність та серйозність у жарт («по плачу — сміх» [7, 201]), перехід, який складає основний стрижень літератури, що пародіює саме себе, тим самим викриваючи причини та хиби суспільства.

Відображення іронічного підходу Марка Черемшини до життя, до «людського столковиська» [7, 195] дотичне гоголівському розумінню романтичної концепції життя. Критик зіставляє оповідання «Лік», «Основини» із «Пропалою грамотою»: «Подібний підхід і в оповіданню «Лік», і в «Основинах», де мудра Семениха аж до казкового «цісарського» Відня до «адуката» без языка переїхала ся та й назад, завернена поліцією, справи не полагодивши, а тепер думає, що то її «нетрудний блудом водив», що «то такий сон вона мала» [...]. Цілком так, як той гоголівський дядько (здається, з «Пропавшої грамоти»), що прокинувся по блуканню аж на стриху власної хати [...]. В автора «Основини» [...] є гумор «Вечорів на хуторі біля Диканьки» [7, 195]. Романтична іронія

реалізована у реалістичному контексті: обидва автори звертаються до побутової сфери, а творам властива відсутність яскраво виражених чудесно-фантастичних елементів. Реалістичні риси творів не суперечать романтичній концепції світу.

Іронія, сарказм та сатира розкриваються як ознаки розвинутої письменницької самосвідомості і виступають важливим атрибутом творів, поруч із «драматизмом, протестом, динамізмом» [5, 54]. Так у книзі «Дві літератури нашої доби» Д. Донцов відтворює властиву українській літературі 20-их років ХХ століття проблему — кризу, зумовлену браком талановитих і глибоких художніх творів. Критик розглядає розвиток української літератури в невід'ємному контексті з європейською, посилається на сатиричні взірці Дж. Свіфта і Г. Гейне, сподіваючись, що українські митці зорієнтуються на світові здобутки, найдійовіші естетичні [11] форми суттєвого оновлення письменства. Дослідник зазначав: «Сатира, суверенний сміх з цілого світа і з самого себе — це панська прикмета, тому багато сатириків мали такі державні народи, як англійці, французи і москалі. Тому так багато іронії має наш простий нарід, в яким багато чужинців знаходило щось з noblesse...» [5, 54]. Критикуючи стан української сатиричної тенденції («Є легкий жарт і незлобливий гумор» [5, 54]), він обстоював думку про призначення письменника як деміурга, котрий у складних соціально-історичних умовах має переродитися в поступальному русі людства.

Як бачимо, дослідник тяжів до соціологічно-історичного методу, збагаченого елементами психологічного, інтертекстуального, компаративного методів аналізу художніх текстів. Д. Донцов — наскрізно ідеологічний критик. Його критична рефлексія своєрідна — це свого роду ідеологія, виражена у художніх формах і образах. Загалом, інтерпретуючи світоглядно-естетичні засади Т. Шевченка, Лесі Українки, Марка Черемшини, Д. Донцов у компаративному аспекті дослідив суголосні мотиви, архетипні образи, металогічну образність і міфологеми. Всі ці риси він розкриває завдяки майстерно дібраному літературно-критичному інструментарію. Цей аспект є малодослідженою на сьогодні цікавою літературознавчою проблемою, яка, безумовно, потребує подальшого опрацювання.

ДЖЕРЕЛА

1. Баган О. Вісниківство як понадчасовий феномен: ідеологія, естетика, настроєність / О. Баган // Вісниківство. Літературна традиція та ідеї. — Дрогобич : КОЛО, 2009. — С. 6–49.
2. Бахтин М. Автор и герой в эстетической деятельности / М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. — М. : Искусство, 1996. — С. 7–180.
3. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики : Исследования разных лет / М. Бахтин. — М. : Художественная литература, 1975. — 501 с.
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / Михаил Бахтин. — М. : Искусство, 1986. — 445 с.
5. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Д. Донцов. — Торонто : Гомін України, 1958. — 296 с.
6. Донцов Д. Козак з мільонна свинопасів / Д. Донцов // Вісник. — 1935. — Річник 3. — Т. 2. — Книжника 5. — С. 97–106.
7. Донцов Д. Літературна есеїстика : [монографія] / Д. Донцов. — Дрогобич : Відродження, 2009. — 688 с.
8. Карнаух-Грибкова Ю. Особливості прояву романтичної іронії в Україні / Ю. Карнаух-Грибкова // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. — 2000. — № 5. — С. 85–89. — (Серія «Філософія»).
9. Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет : [монографія] / С. Квіт. — К. : ВЦ «Київський університет», 2000. — 260 с.
10. Колкутіна В. О. Гончар «Собор» та С. Черкасенко «Про що тирса шелестить»: до проблеми історико-типологічного зіставлення / Вікторія Колкутіна, Любов Тарабанчук // Магія художнього слова Олеса Гончара. Матеріали V регіональної студентської науково-практичної конференції «Гончарівські читання» 14 квітня 2010. — Одеса, 2010. — С. 39–42.
11. Кузнецов Ю. Импрессионизм в украинській прозі кінця ХІХ — поч. ХХ ст. / Ю. Кузнецов. — К. : Зодіак Еко, 1995. — 303 с.
12. Кушніренко Сергій: життя після смерті [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.simya.com.ua

Объектом характеристики в статье стали сравнительные исследования Д. Донцова-литературного критика, который в литературоведческих студиях изучил концепцию романтической иронии в виде интегральной части произведений Н. Гоголя, И. Котляревского, Т. Шевченко, Марка Черемшины, В. Стефаника как проявление их мировоззрения и миропонимания, как основу целых мировоззренческих систем. Выяснено, что критическая рефлексия Д. Донцова своеобразная — это своего рода идеология, выраженная в художественных формах и образах.

Ключевые слова: категория иронического, литературные студии, компаративные исследования.

The article analyzes comparative researches by D. Dontsov — a literary critic who studied in his literary publications the concept of romantic irony as integrated part of works by M. Gogol, I. Kotliarevskiy, T. Shevchenko, Marko Cheremshyna, V. Stefanik, as reflection of their outlook and ideology, as a basis of the whole outlook systems. It is found out that D. Dontsov's critical reflection is individual — it's a kind of ideology expressed in forms of art and images.

Key words: category of ironical, literary publications, comparative researches.